

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 14 (2018)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Śledztwo sędziego Władysława Bednarza w sprawie niemieckiego obozu zagłady Kulmhof

Judge Władysław Bednarz's Investigation into the Kulmhof German Death Camp

Piotr Litka

piotr.t.litka@gmail.com

Zdzisław Lorek
Muzeum byłego Niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem

z.lorek-chelmno@wp.pl

Grzegorz Pawlikowski
Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk o Polityce

gkpawlikowski@onet.ue
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5485-8238

CC BY

OPEN ACCESS

DOI: https://doi.org/10.32927/ZZSiM.69
Strony/Pages: 334-353

CC BY

OPEN ACCESS

Piotr Litka
piotr.t.litka@gmail.com

Zdzisław Lorek
Muzeum byłego Niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem
z.lorek-chelmno@wp.pl

Grzegorz Pawlikowski
Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk o Polityce
orcid.org/0000-0001-5485-8238
gkpawlikowski@onet.ue

Śledztwo sędziego Władysława Bednarza w sprawie niemieckiego obozu zagłady Kulmhof

Streszczenie
„Dochodzenie Bednarza" to pierwsze śledztwo prowadzone w sprawie funkcjonowania obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem. Z zebranych wówczas materiałów korzystano m.in. podczas procesu norymberskiego oraz powojennych procesów zbrodniarzy nazistowskich w Polsce i w RFN.

Słowa kluczowe
Holokaust, druga wojna światowa, zbrodniarze, badania, Władysław Bednarz, Chełmno nad Nerem, Kulmhof

Abstract
'Bednarz's investigation' was the first investigation into the functioning of the death camp at Chełmno nad Nerem. The evidence collected on that occasion was then used in, for instance, the Nuremberg Trials and the post-war trials of Nazi criminals in Poland and the FRG.

Key words
Holocaust, World War Two, criminals, evidence search, Władysław Bednarz, Chełmno nad Nerem, Kulmhof

Jednym z głównych wyzwań dla wymiaru sprawiedliwości po wyzwoleniu ziem polskich spod niemieckiej okupacji okazało się rozliczenie zbrodni dokonanych przez reżim nazistowski; w szczególności dotyczyło to zbrodni ludobójstwa w obozach koncentracyjnych i obozach zagłady. Pierwszy na okupowanych ziemiach polskich obóz zagłady utworzono w Chełmnie nad Nerem (niem. Kulmhof). Funkcjonował od 8 grudnia 1941 do 11 kwietnia 1943 r. (pierwsza

faza) oraz od wiosny–lata 1944 do 19 stycznia 1945 r. (druga faza), kiedy Chełmno wyzwoliły oddziały 1 Frontu Białoruskiego Armii Czerwonej[1].

W maju 1945 r. Prezydium Krajowej Rady Narodowej – jako organ nadrzędny wszelkich instytucji lokalnych zajmujących się badaniem zbrodni wojennych i zarazem koordynujący ich działania – powołało Główną Komisję Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (GK)[2]. Z inicjatywy Prezydium GK jeszcze w maju 1945 r. został zawiązany Oddział Głównej Komisji w Łodzi pod przewodnictwem trzeciego zastępcy Głównej Komisji, pisarki i posłanki Zofii Nałkowskiej, i pierwszego prezesa Sądu Najwyższego Wacława Barcikowskiego. Członkowie łódzkiego oddziału GK rozpoczęli działalność od oględzin miejsca straceń w Chełmnie nad Nerem i to z ich inicjatywy wszczęto w tej sprawie śledztwo.

Należy podkreślić, że zanim polski wymiar sprawiedliwości zajął się funkcjonowaniem obozu zagłady Kulmhof, był on obiektem zainteresowania przedstawicieli lokalnej społeczności oraz Głównego Zarządu Politycznego 8 Gwardyjskiej Armii i Głównego Zarządu do spraw Jeńców Wojennych w Moskwie. Wśród przedstawicieli społeczności lokalnej zasłużonych dla badania historii obozu Kulmhof należy wymienić Józefa Domżała[3], Stanisława Rubacha[4] i Jakuba Waldmana[5]. Informacje na temat obozu w Chełmnie tuż po jego wyzwoleniu

---

[1] Łucja Pawlicka-Nowak, „Ośrodek Zagłady w Chełmnie nad Nerem (Kulmhof)", Konin 2010, mps (w zbiorach Zdzisława Lorka), s. 1 i n.; Edward Serwański, *Obóz zagłady w Chełmnie nad Nerem 1941–1945*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1964, s. 61. W tekście używamy zamiennie nazw: Kulmhof (okres wojny) oraz Chełmno nad Nerem (po wyzwoleniu).

[2] *Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce i jej oddziały terenowe w 1945 roku. Wybór dokumentów*, red. Mieczysław Motas, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej, 1995, s. 28, 56, 59, 63, 67, 106–107; *Badanie i ściganie zbrodni hitlerowskich 1944–1974*, red. Czesław Pilichowski, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, 1975, s. 22; *Zbrodnie i sprawcy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. Czesław Pilichowski, Warszawa: PWN, 1980, s. 73; Zdzisław Biegański, *Kara śmierci w orzecznictwie Specjalnych Sądów Karnych w Polsce (1944–1946)*, „Echa Przeszłości" 2004, t. 5, s. 177–179; Łukasz Jasiński, *Sprawiedliwość i polityka. Działalność Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich/Hitlerowskich w Polsce 1945–1989*, „Dzieje Najnowsze" 2018, nr 1, s. 309–318.

[3] Teofan M. Domżał, *Między Nerem a Wartą. Moje tam powroty*, Uniejów: Wydawnictwo Słowa i Myśli, 2014, s. 187 i n.; Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej AŻIH), Pamiętniki Żydów Ocalałych z Zagłady, 302/220, N.N., „Piekło z Chełmna", zeszyt 2, k. 1–66; Teofan Domżał, „Ojciec Józef Domżał – życiorys", mps (kopia w zbiorach autorów); e-mail syna Józefa Domżała – Teofana do Zdzisława Lorka, 4 III 2015 r.; AŻIH, Relacje Żydów Ocalałych z Zagłady, 301/5354, Domżał Józef, „Chełmno – drugi Majdanek", b.p.

[4] Łucja Pawlicka-Nowak, *Stanisław Rubach (1897–1969)*, „Konińskie Zeszyty Muzealne" 2010, nr 6, s. 93–101; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej AIPN), Główna Komisja (dalej GK), 165/271, t. 8, koperta 104 z 42 kartami, Protokół przesłuchania świadka k. 765–774.

[5] Jakub Waldman, Opis tragedii chełmińskiej, Turek 23 maja 1945 [w:] *Dokumenty i materiały do dziejów okupacji niemieckiej w Polsce*, red. Józef Kermisz, Warszawa–Łódź–Kraków: CŻKH, 1946, t. 2, cz. 1, s. 211–221; AŻIH, 301/153, Relacja Jakuba Waldmana, b.p.

zdobywali też oficerowie Armii Czerwonej: mjr W. Riabcew, gen. por. Siergiej Gałądżew, gen. płk Aleksander Szczerbakow[6] oraz funkcjonariusze obozu NKWD dla jeńców wojennych nr 173 w Poznaniu[7].

Zadanie wyjaśnienia okoliczności popełnionych w Chełmnie nad Nerem masowych zbrodni powierzono sędziemu Władysławowi Konradowi Bednarzowi[8]. Jego delegacja do sprawy obozu zagłady Kulmhof wynikała z decyzji prezesa Sądu Okręgowego w Łodzi, który tymczasowo skierował do pełnienia tych czynności właśnie sędziego śledczego Sądu Okręgowego w Łodzi[9]. 16 lutego 1945 r. prezes tego sądu delegował Bednarza do prowadzenia kilku śledztw[10]. Początkowo Bednarz przeprowadził postępowanie w sprawie wymordowania przez Niemców chorych psychicznie w szpitalach i zakładach psychiatrycznych; między innymi w Kochanówce pod Łodzią[11].

Od momentu powołania oddziału łódzkiego GK Bednarz brał udział w jej pracach. Istotnym elementem tych działań była wizja lokalna w Chełmnie nad

---

[6] Raport mjr. W. Riabcewa, 15 II 1945 r. (dokument udostępniony autorom przez Patricka Montague, tłum. Joanna Usarek i Eugeniusz Tiemnikow).

[7] Pismo Amajaka Zacharowicza Kobułowa do sekretarza Bogojawleńskiego w sprawie przekazania zeznań jeńców Pillera i Gielowa, cyt. za: *Mówią świadkowie Chełmna*, red. Łucja Pawlicka-Nowak, Konin–Łódź: Oficyna Bibliofilów, 2004, s. 160.

[8] Piotr Litka, Zdzisław Lorek, Grzegorz Pawlikowski, *Władysław Bednarz – badacz i „łowca" nazistów* [w:] *Naruszenia praw człowieka*, red. Mira Malczyńska-Biały, Krzysztof Żarna, Rzeszów: Wydawnictwo UR, 2018; Tadeusz Nasierowski, *Józef Bednarz – psychiatra z „Dziejów jednego pocisku"* [w:] *Andrzej Strug. Dzieło i czasy*, red. Anna Kargol, Warszawa: Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego i Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2014, s. 57; Kazimierz Romanowski, *Wspomnienie o doktorze Józefie Bednarzu*, „Psychiatria Polska" 1981, t. 15, nr 3, s. 327–328; *Józef Władysław Bednarz* [w:] Jan Bohdan Gliński, *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*, t. 1, Wrocław: Naczelna Izba Lekarska, 1997, s. 16–17; Piotr Litka, Grzegorz Pawlikowski, *Śledztwo Nałkowskiej*, „Tygodnik Powszechny" 2017, nr 23, s. 52–55; Ministerstwo Sprawiedliwości (dalej MS), Archiwum Zakładowe (dalej AZ), Teczka personalna Władysława Bednarza (dalej WKB), Ankieta personalna, k. 17; *ibidem*, Ankieta, k. 29; *ibidem*, Podanie Władysława Bednarza do ministra sprawiedliwości, 8 II 1945 r., k. 86; *ibidem*, Wykaz stanu służby, k. 141; Archiwum Uczelniane Uniwersytetu Warszawskiego (dalej AUUW), Teczka personalna Władysława Bednarza (dalej WKB), Kwestionariusz przebiegu studiów, b.p.

[9] MS, AZ, WKB, Pismo prezesa Sądu Grodzkiego w Łodzi do Ministerstwa Sprawiedliwości w Lublinie, 10 II 1945 r., k. 85.

[10] *Ibidem*, Wyciąg z protokołu Ogólnego Zebrania Sędziów Sądu Okręgowego w Łodzi z 16 II 1945 r., k. 295.

[11] „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce" (dalej „Biuletyn GKBZHwP") 1948, t. 3, s. 93; „Biuletyn GKBZHwP" 1960, t. 13, s. 121; *Zagłada chorych psychicznie w Polsce 1939–1945*, red. Zdzisław Jaroszewski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 114–119.

Nerem dokonana 26 maja 1945 r.[12] Po tej wizji z inicjatywy Urzędu Informacji i Propagandy w Kole rozpowszechniono plakat wzywający mieszkańców powiatu kolskiego do składania zeznań i dowodów rzeczowych na temat obozu straceń[13].

5 czerwca 1945 r. sędzia Władysław Bednarz uczestniczył w zebraniu Wojewódzkiej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Łodzi, na którym postanowiono, że to on wraz z ówczesnym prokuratorem Sądu Specjalnego Julianem Leszczyńskim mają się udać w teren: do Chełmna, Poddębic, Dąbia, Uniejowa i Koła, w celu zabezpieczenia dowodów, przesłuchania zamieszkałych w okolicy świadków, sporządzenia protokołów oględzin budynków, w których więziono skazanych i przechowywano zrabowane im mienie, oraz przystąpienia do ekshumacji ofiar pogrzebanych w Lesie Rzuchowskim[14].

6 czerwca 1945 r. prezes Sądu Okręgowego w Łodzi Stanisław Piliczewski delegował sędziego śledczego Bednarza do Chełmna, by przeprowadził tam dochodzenie w sprawie niemieckiego obozu straceń. Bednarz rozpoczął je 7 czerwca 1945 r.[15] Formalnie śledztwo wszczęto 14 czerwca 1945 r., pod sygnaturą III S 13/45[16]. W śledztwie tym Bednarz miał współpracować z delegowanym prokuratorem Julianem Leszczyńskim. Wybór Leszczyńskiego był prawdopodobnie podyktowany jego dobrą znajomością języków niemieckiego i jidysz[17].

---

[12] Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), 1348 – Zbiór materiałów dotyczących zbrodni hitlerowskich w Polsce, 230/3, Sprawozdanie Komisji, b.d., k. 1–10; Muzeum Literatury w Warszawie, Archiwum Zofii Nałkowskiej, sygn. 1828, Lista osób członków Komisji Śledczej udających się do Chełmna, k. 1–10, tutaj k. 1.

[13] AIPN, GK 165/271, t. 5, Koperta z załącznikami, załącznik 69/3, Afisz – Wezwanie z 28 V 1945 r., k. 467.

[14] AAN, 1348, 230/3, Protokół zebrania Łódzkiej Wojewódzkiej Komisji dla Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce z 5 VI 1945 r., k. 11.

[15] AIPN, GK 165/271, t. 1, Pisma Władysława Bednarza do prezesów sądów w Poznaniu i Kaliszu oraz do prokuratora w Kaliszu z 11 VI 1945 r., k. 2–4.

[16] *Ibidem*, Postanowienie sędziego śledczego Władysława Bednarza o wszczęciu śledztwa w sprawie niemieckiego obozu straceń w Chełmnie z 14 VI 1945 r., k. 47.

[17] Julian (Idel) Leszczyński, ur. w Łowiczu w 1909 r. jako Idel, syn Abrama i Cywii z domu Riterbrand. Rodzina Leszczyńskich była majętną spolonizowaną rodziną żydowską łowickiego okręgu bożniczego. Po odbyciu rocznego kursu przygotowawczego Leszczyński wstąpił w 1920 r. do znanego łowickiego Gimnazjum im. ks. Józefa Poniatowskiego. Po zdaniu egzaminu dojrzałości o profilu humanistycznym w 1928 r. został przyjęty w poczet elitarnego grona studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, który ukończył w 1933 r. Mimo wielu przeciwności Idel Leszczyński postanowił podjąć pracę w wymiarze sprawiedliwości. Po zdaniu egzaminu w 1938 r. został aplikantem w Sądzie Okręgowym w Warszawie. Z nowego miejsca pracy szybko jednak odszedł, i to na własną prośbę. Jak sam pisał w swoim życiorysie: „Na jesień [1938 r.] występuję z sądownictwa pod presją Prezesa Apelacji Warszawskiej p. [Kazimierza] Rudnickiego w związku [z unarodowieniem] aparatu sądowego przez ówczesnego ministra [sprawiedliwości Witolda] Grabowskiego". Okupację Leszczyński przeżył w Warszawie. Po wybuchu powstania warszawskiego razem z rodziną, którą ocalił

Materiałem dotyczącym niemieckiego obozu zagłady Kulmhof, z jakim zapewne zapoznał się sędzia śledczy Bednarz, była dokumentacja zebrana i przekazana przez Jakuba Waldmana z Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej. Jej pracom przewodniczył dr Filip Friedman[18]. Na początku prowadzonego przez siebie dochodzenia Władysław Bednarz zamieszkał w Kole przy ul. Toruńskiej 64. Pomocą służyli mu w tym czasie funkcjonariusze miejscowej Milicji Obywatelskiej. W 1945 r. utworzono w Chełmnie posterunek tej formacji z siedzibą początkowo na plebanii, następnie zaś w byłym budynku Zarządu Gminy. Stworzono też grupę samoobrony pod dowództwem Władysława Dominiaka o nazwie „Pomoc Milicji", która istniała do 21 lutego 1946 r.; do jej zadań należała m.in. ochrona byłego obozu i likwidacja grup złodziei grasujących na jego terenie[19].

Jeszcze przed oficjalnym wszczęciem dochodzenia Bednarz wraz z towarzyszącym mu prokuratorem Leszczyńskim zaczęli przesłuchiwać świadków wskazanych im przez GK. Pierwszym z nich był uciekinier z obozu Michał Pod-

---

z getta warszawskiego, przekroczył linię frontu i udał się do Lublina. W styczniu 1945 r. zgłosił się do Ministerstwa Sprawiedliwości. Poprosił o zatrudnienie w sądownictwie specjalnym, które zajmowało się ściganiem i osądzaniem zbrodni niemieckich w Polsce. W podaniu o pracę Leszczyński zaznaczył, że ze względu na to, iż CŻKH w styczniu 1945 r. przeniosła się do Łodzi, on z tego właśnie powodu prosi o przydzielenie do sądu w tym mieście albo w Piotrkowie Trybunalskim lub Częstochowie. W marcu otrzymał nominację na asesora sądowego (okręg Sądu Apelacyjnego w Warszawie), a wkrótce został delegowany do pracy w łódzkiej prokuraturze. Od 1949 r. poza prokuraturą. Zmarł 8 II 1985 r. w Warszawie (AUUW, Idel Leszczyński (IL), Życiorys – Idel Leszczyński, k. 2; *ibidem*, Świadectwo dojrzałości – Idel Leszczyński, k. 3; *ibidem*, Wykaz wykładów i ćwiczeń – Idel Leszczyński, k. 29; MS, AZ, Teczka personalna Juliana Leszczyńskiego (IL), Służba sądowa – Julian Leszczyński, k. 5; *ibidem*, Podanie Juliana Leszczyńskiego do ministra sprawiedliwości, 23 I 1945 r., k. 6; Piotr Litka, Zdzisław Lorek, Grzegorz Pawlikowski, *Śledztwo Juliana Leszczyńskiego*, „Tygodnik Powszechny" 2018, nr 5, s. 56–60; Archiwum prywatne rodziny Leszczyńskich, Wspomnienia – Władysław Leszczyński, b.p.).

[18] Jakub Waldman, ur. 28 II 1916 r. w Uniejowie, zm. 1 IX 1945 r. w Turku, syn Abrama i Estery Chany, ocalały z Zagłady, uciekinier z getta wiejskiego w Czachulcu (Judenkolonie Heidemühle). W obozie Kulmhof stracił matkę i brata, po wojnie pracownik Starostwa Powiatowego w Turku. Z jego inicjatywy 1 IV 1945 r. w Chełmnie na terenie poobozowym przebywała komisja przedstawicieli Starostwa Powiatowego w Turku, dokonując jego oględzin. Waldman zebrał materiał fotograficzny i relacje świadków wydarzeń w Kulmhof, które przekazał Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej w Łodzi. Podjął również starania o wszczęcie śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych w obozie. Dzięki jego staraniom 26 V 1945 r. do Chełmna przyjechali członkowie Głównej Komisji. Wkrótce Waldman został postrzelony w swoim mieszkaniu i zmarł w Powiatowym Szpitalu w Turku (Jakub Waldman, Opis tragedii chełmińskiej, Turek, 23 maja 1945 [w:] *Dokumenty i materiały do dziejów okupacji niemieckiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, s. 211–221).

[19] Zob. *40 lat działalności Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej w rejonie kolskim 1946–1986*, red. Lucjan Dzikowski, Koło: Rejonowy Sztab ORMO, 1986, s. 33, 121.

chlebnik, którego zeznanie okazało się kluczowe dla sprawy[20]. 10 czerwca 1945 r. Bednarz dokonał oględzin bożnicy, domu komitetu żydowskiego i kąpieliska rytualnego w Kole[21]. W tym okresie przesłuchał również 14 kolejnych świadków. Od 14 czerwca 1945 r. przystąpił do przesłuchiwania świadków w Chełmnie, zaczynając od Andrzeja Miszczaka, mieszkańca wsi w pobliżu obozu[22]. Cztery dni później, 18 czerwca 1945 r., Bednarz przesłuchał w Kole trzech świadków i z kilkoma miejscowymi Niemkami uporządkował miejscową bożnicę. Z uwagi na rozkradanie znajdującego się tam obuwia Komenda Powiatowa MO zabezpieczyła 4748 par w magazynie przy Wydziale Powiatowym w Kole[23]. 21 czerwca 1945 r. w asyście lekarza powiatowego oraz 15 niemieckich robotników Bednarz nadzorował rozkopanie w Lesie Rzuchowskim w sześciu miejscach tzw. mogiły włocławskiej (Kwatera III, mogiła II)[24]. 29 czerwca i 5 lipca 1945 r. składał zeznanie kolejny uciekinier z obozu, Szymon Srebrnik[25].

1 lipca 1945 r. w Łodzi Bednarz przesłuchał aresztowanego urzędnika z Zarządu Getta Łódzkiego Rudolfa Krampa, który wysyłał Żydów do Chełmna na śmierć[26]. Od 4 lipca 1945 r. kontynuował przesłuchania świadków w Kole i Chełmnie. 12 lipca 1945 r. Powiatowy Komitet Urządzenia Pogrzebu i Postawienia Pomnika zamordowanym przez terror hitlerowski zwrócił się do Bednarza z prośbą o zgodę na dokonanie ekshumacji zwłok Polaków zabitych w Lesie Rzuchowskim i pochowanie ich w zbiorowej mogile obok dotychczasowego miejsca spoczynku[27]. 13 lipca 1945 r. Bednarz przychylił się do złożonej

[20] AIPN, GK 165/271, t. 1, Protokół przesłuchania świadka Michała Podchlebnika, 9 VI 1945 r., k. 10–12.

[21] *Ibidem*, t. 6, Protokół oględzin sądowych, k. 504–517.

[22] *Ibidem*, t. 1, Protokół przesłuchania świadka Miszczaka Andrzeja, k. 48–51.

[23] *Ibidem,* Protokoły przesłuchania świadków: Paterkowski Kazimierz, Markiewicz Edward, Lange Helena Irena, k. 77–79; *ibidem*, Pismo do Komendy Powiatowej w Kole o przysłanie 3 Niemek, 86; *ibidem*, Pismo do Komendy Powiatowej w Kole o zabezpieczenia bożnicy, 93.

[24] *Ibidem*, Dotychczasowe wyniki prac w terenie w sprawie działalności obozu straceń w Chełmnie/pow. Kolski, 25 VI 1945 r., k. 8; *ibidem*, Pismo do Starostwa Powiatowego w Kole o oddelegowanie lekarza powiatowego, 18 VI 1945 r., k. 84; *ibidem*, Pismo do Komendy Powiatowej w Kole o przysłanie 15 Niemców, k. 86; Zdzisław Lorek, *Źródła archeologiczne do badań dziejów byłego niemieckiego ośrodka zagłady – „Kulmhof" w Chełmnie nad Nerem*, „Rocznik Kolski" 2017, nr 10, s. 38–58.

[25] AIPN, GK 165/271, t. 2, Protokół przesłuchania świadka Srebrnika Zangera Szymona, k. 163–167, 175.

[26] *Ibidem*, Protokół przesłuchania świadka Krampa Rudolfa, k. 176–177.

[27] AIPN, GK 165/271, t. 3, Pismo Powiatowego Komitetu Urządzenia Pogrzebu i Postawienia Pomnika zamordowanym przez terror hitlerowski do Sędziego Śledczego SO w Łodzi, 12 VI 1945 r., k. 301.

prośby[28]. 30 lipca została przeprowadzona ekshumacja zwłok, w której Bednarz wziął osobiście udział[29].

Ponadto 13 lipca 1945 r. Bednarz zwrócił się w drodze pomocy sądowej z formalnym wnioskiem do sędziego śledczego okręgowego w Koninie o przeprowadzenie czynności śledczych w sprawie mordu Żydów w lesie Kazimierz Biskupi. Tym sposobem swoje dochodzenie poszerzył o „obóz straceń" Żydów w lesie Kazimierz Biskupi, pow. Konin, który był miejscem zagłady Żydów z regionu konińskiego w październiku 1941 r.[30], a więc blisko dwa miesiące przed rozpoczęciem działalności obozu zagłady Kulmhof.

31 lipca 1945 r. w Kole Bednarz przesłuchał trzeciego uciekiniera z obozu, Mordkę Żurawskiego. Z tego zeznania wynikł nowy istotny wątek: zabójstwo Finkelsztajna podczas ucieczki i współudział w nim Adama Ludwickiego z Chełmna[31]. Tego samego dnia Bednarz zwrócił się do Starostwa Powiatowego w Kole o zabezpieczenie terenu Lasu Rzuchowskiego z powodu jego wyjazdu i planowanej przerwy w śledztwie[32]. Według akt osobowych prezes Sądu Okręgowego w Łodzi Stanisław Piliczewski od 2 lipca do 14 sierpnia 1945 r. udzielił Bednarzowi urlopu wypoczynkowego[33]. Po powrocie z urlopu 5 września Bednarz przyjął w Łodzi zeznania Romana Tomaszewskiego w sprawie uciekiniera z obozu Finkelsztajna[34].

---

[28] *Ibidem*, Odpowiedź sędziego śledczego Władysława Bednarza do PKUPiPP zamordowanym przez terror hitlerowski w Kole, 13 VII 1945 r., k. 302.

[29] AIPN, GK 178/83, Sprawozdanie z ekshumacji zwłok w Lesie Chełmskim, k. 3; Patrick Montague, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, tłum. Tomasz S. Gałązka, Wołowiec: Czarne, 2014, s. 284–285.

[30] AIPN, GK 165/271, t. 4, Pismo sędziego śledczego Władysława Bednarza do sędziego śledczego w Koninie o dokonanie w drodze pomocy sądowej: 1) oględzin książek w szpitalach, 2) dokonanie rewizji w zakładach fotograficznych, 3) przesłuchanie świadka, 4) dokonanie oględzin miejsca, 13 VII 1945 r., k. 329; *ibidem*, t. 5, Pismo sędziego śledczego Władysława Bednarza do sędziego śledczego okręgowego w Koninie z zapytaniem, w jakim stadium znajdują się te czynności, 7 XI 1945 r., k. 410; *ibidem*, Materiały przesłane do sędziego śledczego Władysława Bednarza do Łodzi (pl. Dąbrowskiego 5), od sędziego okręgowego śledczego B. Sławina z Konina po zakończeniu śledztwa, 20 XI 1945 r., k. 451–473.

[31] *Świadectwa Zagłady. Obóz w Chełmnie nad Nerem. Getto wiejskie Czachulec. Wybór dokumentów*, red. Łucja Pawlicka-Nowak, Jolanta Adamska, Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej, 2014, s. 131–132; Montague, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, s. 344; AIPN, GK 165/271, t. 4, Protokół przesłuchania świadka Żurawskiego Mordki, k. 342–345.

[32] *Ibidem*, Pismo sędziego śledczego Władysława Bednarza do Starostwa Powiatowego w Kole, 31 VII 1945 r., k. 340.

[33] MS, AZ, WKB, Pismo prezesa Sądu Okręgowego w Łodzi, 15 VI 1945 r., k. 303.

[34] AIPN, GK 165/271, t. 4, Protokół przesłuchania oskarżonego-podejrzanego Tomaszewskiego Romana, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, k. 352–354.

Od 6 do 9 września 1945 r. Bednarz przesłuchał kolejnych świadków w Chełmnie, m.in. podejrzanego-oskarżonego[35] Adama Ludwickiego, po którego przesłuchaniu postanowił wydzielić z akt prowadzonego przez siebie dochodzenia wątek związany z Ludwickim i Tomaszewskim i przekazać dokumentację prokuratorowi Sądu Specjalnego Karnego w Poznaniu[36].

8 września 1945 r. przy udziale funkcjonariuszy MO Bednarz przeprowadził rewizję u Niemki Margarety Maderholz w Przybyłowie[37]. 12–19 i 21–27 września 1945 r. w obecności funkcjonariusza MO Stanisława Grzanki i funkcjonariusza PUBP Stanisława Rosiaka (vel Rosińskiego) rozkopano teren w okolicach spichlerza dawnego majątku w Chełmnie, gdzie natrafiono na obszerną jamę wypełnioną wieloma przedmiotami należącymi do ofiar obozu[38]. W okresie podejmowania tych czynności śledczych Bednarz był prawdopodobnie zakwaterowany we wsi Chełmno.

20 października 1945 r. w obecności p.o. wiceprokuratora Sądu Specjalnego Karnego dla Okręgu Sądu Apelacyjnego Warszawskiego Juliana Leszczyńskiego i biegłego Jana Burgi sędzia Bednarz dokonał oględzin wartościowych przedmiotów znalezionych w Chełmnie nad Nerem[39]. 29 i 30 października 1945 r. przesłuchał żandarma z Sonderkommando Kulmhof Brunona Israela[40].

Od października 1945 r. dalszy ciąg śledztwa Bednarz prowadził w Sądzie Okręgowym w Łodzi, pl. Dąbrowskiego 5, pokój 232. 9 października 1945 r. Ministerstwo Sprawiedliwości zwróciło się z prośbą do Kazimierza Rudnickiego, prezesa Sądu Apelacyjnego w Warszawie, z tymczasową siedzibą w Łodzi, a ten z kolei do prezesa Sądu Okręgowego w Łodzi o delegowanie do pomocy p.o. sędziemu okręgowemu śledczemu Władysławowi Bednarzowi kilku asesorów sądowych (prezes Rudnicki sugerował dwóch) „w związku z prowadzonym przez sędziego Bednarza śledztwem na żądanie Komisji do badania zbrodni niemieckich w Polsce”[41]. Z tego względu od listopada 1945 r. sędziemu Bedna-

[35] Podejrzany-oskarżony lub oskarżony-podejrzany to formuły używane wówczas w protokołach i innych dokumentach „dochodzenia Bednarza”.

[36] AIPN, GK 165/271, t. 4, Protokół przesłuchania podejrzanego-oskarżonego, Postanowienie sędziego okręgowego śledczego Władysława Bednarza o wydzieleniu sprawy przeciwko Ludwickiemu i Tomaszewskiemu i przesłaniu akt prokuratorowi Specjalnego Sądu w Poznaniu, 6 IX 1945 r., k. 355–357; zob. Biblioteka UAM, Artur Pawlicki, „Procesy osób oskarżonych o popełnienie zbrodni nazistowskich w tzw. Kraju Warty przed polskimi sądami specjalnymi w latach 1945–1946”, dysertacja doktorska, UAM, Poznań 2014, t. 1, s. 220, t. 2, s. 477, mps.

[37] AIPN, GK 165/271, t. 4, Protokół rewizji z 8 IX 1945 r., k. 371.

[38] *Ibidem*, Protokół i zestawienie, b.d., k. 380–382; *Świadectwa Zagłady*…, s. 331, 350–351.

[39] AIPN, GK 165/271, t. 4, Protokół oględzin, 20 X 1945 r., k. 388–389.

[40] *Ibidem*, Protokół przesłuchania oskarżonego-podejrzanego, 29–30 X 1945 r., k. 394–399.

[41] MS, AZ, WKB, Pismo dyrektora personalnego Ministerstwa Sprawiedliwości do Sądu Apelacyjnego w Warszawie, 9 X 1945 r.; *ibidem*, Pismo prezesa Sądu Apelacyjnego, 12 II 1946 r., k. 207–208.

rzowi pomagali w śledztwie asesorzy sądowi Sabina Krzyżanowska[42] i Samuel Bronowski[43].

[42] Sabina Krzyżanowska, ur. 11 X 1902 r. w Warszawie, córka Szymona i Celiny z domu Paudyn. Ojciec zmarł w 1916 r., matka była na utrzymaniu drugiego męża. W 1927 r. ukończyła Gimnazjum im. Marii Konopnickiej w Warszawie. W latach 1928–1937 pracowała w Prokuraturze Sądu Okręgowego w Warszawie jako sekretarka. W latach 1928–1933 studiowała na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, dyplom (3775/3029) uzyskała 28 VI 1933 r. Odbyła następnie dwuletnią aplikację sądową. Egzamin sędziowski zaliczyła w 1936 r. Od 1937 r. pracowała jako podreferendarz w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej. W 1939 r. była zatrudniona jako podinspektor pracy dla spraw kobiet i młodocianych przy III Okręgu Inspekcji Pracy w Łodzi. Okres wojny przeżyła w Warszawie, pracując przez krótki okres (1940 r.) w Inspekcji Pracy jako maszynistka. Następnie pomagała w gospodarstwie domowym matki, korzystając z pomocy rodziny. Po 1941 r. łączniczka ps. „Teresa" podwydziału „Z" Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej. 9 II 1945 r. wróciła do Łodzi, gdzie podjęła pracę jako podinspektor pracy dla spraw kobiet i młodocianych. 17 IX 1945 r. została mianowana przez ministra sprawiedliwości asesorem sądowym w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie. Powierzone obowiązki objęła 12 X 1945 r. Następnego dnia prezes sądu delegował ją do Komisji Badania Zbrodni Niemieckich. 31 XII 1945 r. powierzono jej obowiązki sędziego śledczego. Zmarła 6 VI 1988 r. w Warszawie (AAN, MS, 24/1076, Życiorys Sabiny Krzyżanowskiej, Kopia aktu mianowania Sabiny Krzyżanowskiej na asesora sądowego w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie, 17 IX 1945 r., k. 8–9; *ibidem*, Pismo prezesa Sądu Okręgowego w Łodzi do Ministerstwa Sprawiedliwości, 16 X 1945 r., k. 11; *ibidem*, Ankieta, k. 7; *ibidem*, Życiorys; *ibidem*, Pismo prezesa Sądu Apelacyjnego w Łodzi do Ministerstwa Sprawiedliwości; *ibidem*, Służba sądowa; *ibidem*, Odpis dyplomu Sabiny Krzyżanowskiej; *ibidem*, Ankieta personalna; *ibidem*, Podanie Sabiny Krzyżanowskiej do Ministerstwa Sprawiedliwości, 26 III 1953 r., k. 13–15, 38–43, 53, 78, 99; AUUW, Teczka studencka Sabina Krzyżanowska – 29684 (SK), Świadectwo dojrzałości Sabiny Krzyżanowskiej; Ankieta personalna Sabiny Krzyżanowskiej, b.p.).

[43] Samuel Symcha Bronowski, ur. 1907 r. w Piotrkowie Trybunalskim, syn Chaskiela i Chai Perli. Absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego (1929–1934). W latach 1936–1939 pracował jako aplikant sądowy w Sądzie Okręgowym w Łodzi. W czerwcu 1939 r. złożył egzamin sędziowski. W okresie okupacji pracował w getcie łódzkim (Hitlerstrasse 85) jako urzędnik. W 1941 r. pełnił funkcję przewodniczącego Sądu Przyspieszonego. W 1941 r. na polecenie Przełożonego Starszeństwa Żydów Chaima Rumkowskiego został aresztowany i oskarżony o pobieranie łapówek. 24 XI 1941 r. wywieziono go do obozu pracy w okolicach Poznania, skąd w sierpniu 1943 r. trafił do Auschwitz. We wrześniu 1943 r. przeniesiono go do oddziału w Jaworznie, gdzie pracował w kopalniach węgla. 17 I 1945 r. skierowany do marszu na zachód, z którego udało mu się zbiec w okolicach Opola. Od 8 II 1945 r. pracował jako kierownik PUBP w Łodzi. 7 IV 1945 r. objął stanowisko referatu w Ministerstwie Aprowizacji i Handlu w Warszawie. 30 IV 1945 r. został pełnomocnikiem Ministerstwa Aprowizacji i Handlu na województwo łódzkie. 4 VIII 1945 r. został przez ministra sprawiedliwości Henryka Świątkowskiego mianowany asesorem sądowym. 2 XI 1945 r. złożył ślubowanie jako asesor. 24 I 1946 r. mianowany został podprokuratorem Sądu Okręgowego w Łodzi, otrzymując równocześnie delegację do Prokuratury Specjalnego Sądu Karnego w Łodzi. 24 VI 1946 r. zeznawał jako świadek podczas procesu Arthura Greisera toczącego się przed Najwyższym Trybunałem Narodowym w Poznaniu (MS, AZ, SB, Ankieta – Bronowski Symcha Samuel; *ibidem*, Życiorys – Symcha Bronowski; *ibidem*, Zaświadczenie; *ibidem*, Pismo ministra sprawie-

11 listopada 1945 r. sędzia Bednarz w obecności Bronowskiego i Leszczyńskiego dokonał wizji lokalnej z oskarżonym Brunonem Israelem na terenie byłego niemieckiego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem. Ponadto w Lesie Rzuchowskim, na polanie obsadzonej młodą brzeziną, dokonano rozkopania terenu do głębokości około 2,5 m. W wykopie tym na głębokości 2 m ujawniono warstwę około 50 cm popiołu ze szczątkami przepalonych kości, włosów, przepalone podkówki do butów, łyżki, jak również niespalone kości[44]. 27 listopada 1945 r. sędzia Bednarz z obawy przed ucieczką oskarżonego Israela, żandarma z Sonderkommando Kulmhof – jak sam to uzasadniał – „podejrzanego o udział w dokonaniu zabójstw osób cywilnych, działając na rękę władzy okupacyjnej niemieckiej", postanowił zastosować wobec niego areszt tymczasowy[45]. Dzień wcześniej, 26 listopada, wraz z biegłym Janem Burgą Bednarz dokonał oględzin przedmiotów ze złota znalezionych 27 września 1945 r. w okolicach spichlerza w Chełmnie. Zalakowaną paczkę umieścił w kasie Sądu Okręgowego w Łodzi[46]. Po ostatnim pobycie w Chełmnie (11 listopada 1945 r.) Bednarz w piśmie (niedatowanym) do Starostwa Powiatowego w Kole stwierdził, że powierzona przez GK opiece starostwa synagoga została zniszczona, i z tego powodu prosił o nadesłanie w tej sprawie wyczerpującego sprawozdania[47], ponadto zaś za pośrednictwem starostwa zwrócił się do nadleśniczego o niezwłoczne wydanie zarządzeń uniemożliwiających niszczenie terenu miejsca straceń w Lesie Rzuchowskim[48].

13 listopada 1945 r. Samuel Bronowski dokonał w Kole oględzin samochodu marki Magirus (czyli samochodu-komory gazowej)[49]. 14 listopada 1945 r., również w Kole, Bronowski przesłuchał sześciu kolejnych świadków[50], a 20–21 listopada 1945 r. w Łodzi dokonał oględzin dokumentów przysłanych przez Centralną Żydowską Komisję Historyczną w Łodzi[51].

16 listopada 1945 r. sędzia śledczy Władysław Bednarz otrzymał od sędziego Józefa Skorżyńskiego pismo w sprawie przesłania do 26 tegoż miesiąca sprawozdania syntetycznego z materiałów śledztwa dotyczącego niemieckiego obozu

---

dliwości do Symchy Bronowskiego, 24 I 1946 r.; *ibidem*, Odpis nominacji na asesora sądowego – Symcha Bronowski, 4 VIII 1945 r.; k. 1–2, 6–7, 12; AUUW, Symcha Bronowski, Akta personalne – Symcha Bronowski, b.p.; Adam Sitarek, *Otoczone drutem państwo. Struktura i funkcjonowanie administracji żydowskiej getta łódzkiego*, Łódź: IPN, 2015, s. 106, 111, 189; *Proces Artura Greisera przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce, 1946, s. 123–126).

[44] AIPN, GK 165/271, t. 6, Protokół oględzin, 11 XI 1945 r., k. 503.

[45] *Ibidem*, t. 5, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu z 27 XI 1945 r., k. 497.

[46] *Ibidem*, Protokół oględzin, 26 XI 1945 r., k. 500.

[47] *Ibidem*, Pismo do Starostwa Powiatowego w Kole, b.d., k. 495.

[48] *Ibidem*, Pismo do Starostwa Powiatowego w Kole celem przekazania nadleśniczemu lasów chełmińskich, b.d., t. 496.

[49] *Ibidem*, Protokół oględzin, 13 XI 1945 r., k. 418–419.

[50] *Ibidem*, Protokoły przesłuchania świadków: Piella August, Glesman Henryk, Klass Fryderyk, Bosiński Stanisław, Oliskiewicz Jan, Witkowski Zygmunt, k. 420–439.

[51] *Ibidem*, Protokoły oględzin, k. 444–446, 483–489.

straceń w Chełmnie nad Nerem. 24 listopada 1945 r. sprawozdanie to Bednarz wysłał sędziemu do Radomia. Dołączył do niego sprawozdanie z prowadzonego śledztwa w sprawie wymordowania osób chorych psychicznie w szpitalu w Kochanówce pod Łodzią[52].

Z uwagi na to, że w trakcie rozkopywania mogiły II w Lesie Rzuchowskim (tzw. włocławskiej) znaleziono liczne przedmioty po ofiarach mieszkańcach Włocławka, ale nie pochodzenia żydowskiego, 22 listopada 1945 r. Bednarz zwrócił się pismem do Referatu Śledczego Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej we Włocławku o zebranie ścisłych i wyczerpujących danych na temat obław przeprowadzonych latem 1942 r. w tym mieście. Zadał też pytanie, czy ujętych wywieziono do Chełmna. Prosił również o informacje na temat likwidacji przytułków dla starców. W piśmie tym stwierdził, że sprawa jest bardzo pilna ze względu na proces toczący się w Norymberdze. W aktach śledztwa pojawiła się wtedy po raz pierwszy kwestia zbierania dowodów w związku z trwającym już postępowaniem sądowym[53]. W odpowiedzi na to pismo po 10 grudnia 1945 r. Bednarz otrzymał od milicyjnego referenta śledczego Józefa Magnowskiego z Włocławka sprawozdanie i obszerny materiał wywiadowczy oraz 15 protokołów przesłuchania świadków[54].

28 listopada 1945 r. Bednarz postanowił zastosować zapobiegawczo areszt tymczasowy w stosunku do przesłuchiwanego przez sędziego Samuela Bronowskiego policjanta Augusta Pielli z Koła, podejrzanego o udział w dokonywaniu podczas wojny zabójstw ludności cywilnej[55]. Na początku grudnia przewodniczący GK Henryk Świątkowski zwrócił się pismem do oddziału łódzkiego o pilne dostarczenie materiałów dowodowych dotyczących „zbrodniczej działalności Niemców w Chełmnie" dla grupy prokuratorów w Norymberdze.

Równocześnie podprokurator Sądu Okręgowego w Łodzi Julian Leszczyński przeprowadził kwerendę w archiwum Żydowskiej Komisji Historycznej w Łodzi w poszukiwaniu dokumentów dotyczących obozu[56]. W grudniu 1945 r. sędzia Bednarz poprosił Sąd Grodzki w Kole o przesłuchanie kilkunastu dalszych

[52] *Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce i jej oddziały…*, s. 108–109.

[53] AIPN, GK 165/271, t. 7, Pismo sędziego okręgowego śledczego Sądu Okręgowego w Łodzi do Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej we Włocławku, Referat Śledczy, 22 XI 1945 r., k. 628; *Świadectwa Zagłady*…, s. 87–88.

[54] AIPN, GK 165/271, t. 7, Wywiady, protokoły przesłuchania świadka, notatka służbowa, sprawozdanie milicyjnych referentów śledczych Józefa Magnowskiego i Władysława Obuchowskiego, k. 627–647, 650–651; *ibidem*, t. 8, Pismo sędziego śledczego Władysława Bednarza do Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej we Włocławku, Wywiad, notatka służbowa milicyjnego referenta śledczego Józefa Magnowskiego, k. 699–701.

[55] *Ibidem*, t. 5, Protokół przesłuchania oskarżonego-podejrzanego Pielli Augusta, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, k. 420–424, 499.

[56] *Ibidem*, t. 8, Notatka urzędowa prokuratora Sądu Okręgowego w Łodzi Juliana Leszczyńskiego, 3 I 1946 r., k. 782.

świadków[57]. Przesłuchiwał ich sędzia grodzki Zdzisław Rzęczykowski, a od stycznia 1946 r. sędzia grodzki J.Z. Dobrowolski. Wśród przesłuchiwanych był Stanisław Rubach, brat leśniczego z Kościelca, którego sędzia Bednarz chciał wcześniej przesłuchać osobiście, ten jednak przebywał w tamtym okresie w Niemczech, skąd wrócił dopiero 14 listopada 1945 r.[58] Rubach udzielił podczas przesłuchania wielu niezwykle cennych informacji i przekazał swoje notatki dotyczące obozu zagłady Kulmhof, sporządzone między styczniem 1942 a połową lipca 1944 r.[59]

12 grudnia 1945 r. w aktach śledztwa pojawił się ponownie wątek procesu w Norymberdze[60]. Od 1 grudnia 1946 r. z rzeczy wykopanych na polecenie sędziego Bednarza na terenie obozu straceń w Chełmnie nad Nerem przygotowano dowody rzeczowe prawdopodobnie w związku z tym procesem[61]. Materiał ten, opisany w protokołach oględzin sądowych, został zawarty w 68 kopertach i 2 paczkach (nr 117 i 118). Do 20 stycznia 1947 r. opracowywała go głównie sędzia śledcza Sabina Krzyżanowska (k. 7–29). Na niektórych znajduje się parafa sędziego Bednarza. Natomiast na dalszych protokołach i postanowieniach do 8 marca 1947 r. brak jakichkolwiek podpisów i zostały opracowane niedbale. Te dowody rzeczowe, spakowane w cztery paczki, 5 czerwca 1948 r. OKBZN w Łodzi przesłała do Biura Dowodów Rzeczowych Sądu Okręgowego w Łodzi, gdzie zostały zarejestrowane pod numerem 531/48[62].

Na szczególną uwagę zasługuje opis teczki „OKBZN w Łodzi Chełmno n. Nerem – protokóły sądowych oględzin dokumentów wykopanych na terenie obozu, postępowanie sędziego śledczego w sprawie Hefelego [właśc. Häfelego] i in. biorących udział w zbrodniach. 1946, 1947". Interesujący jest w tym kontekście protokół z 10 lutego 1947 r. opisujący zawartość koperty nr 163: „zawiera 54 fotografie mężczyzn, wojskowych niemieckich". Teczka zawiera 96 kart[63].

3 grudnia 1945 r. sędzia śledczy Władysław Bednarz zwrócił się do Sądu Grodzkiego w Kole z prośbą o przesłuchanie kolejnych 16 świadków, z których od 19 do 29 grudnia sędziom Rzęczykowskiemu i Dobrowolskiemu udało się przesłuchać dziewięć osób, a do 2 kwietnia 1946 r. jeszcze trzy. 14 grudnia

[57] *Ibidem*, t. 7, Pisma sędziego śledczego do Sądu Grodzkiego w Kole z prośbą o przesłuchanie świadków, k. 603–615, 620.

[58] *Ibidem*, t. 8, Pismo sędziego śledczego do Sądu Grodzkiego w Kole z prośbą o przesłuchanie świadka, k. 760.

[59] *Ibidem*, t. 8, koperta 104 z 42 kartami, Protokół przesłuchania świadka, k. 765–774; zob. Pawlicka Nowak, *Stanisław Rubach…*, s. 93–101.

[60] AIPN, GK 165/271, t. 8, Telefonogram prezesa Sądu Apelacyjnego w Warszawie Kazimierza Rudnickiego do starosty powiatowego w Kole, 12 XII 1945 r., k. 704.

[61] AIPN, GK 177/46, Protokoły oględzin sądowych. Postanowienia, k. 2–71; *Świadectwa Zagłady*…, s. 352–360.

[62] AIPN, GK 177/46, Pismo Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Łodzi do Biura Dowodów Rzeczowych SO w Łodzi, 5 VI 1948 r., k. 72.

[63] *Ibidem*, Protokoły oględzin sądowych, k. 50.

1945 r. sędzia Bednarz skierował do Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Koninie pismo z dziewięcioma pytaniami dotyczącymi losów ludności żydowskiej, które kończył uwagą: „Sprawę proszę z uwagi na Proces Norymberski traktować jako bardzo pilną. Szczególną uwagę proszę zwrócić na dane liczbowe”[64].

Wzorując się na tym piśmie, Bednarz sporządził ankietę z tymi samymi pytaniami i rozesłał ją 17 grudnia 1945 r. do komend powiatowych Milicji Obywatelskiej na terenie byłego Kraju Warty[65]. Zwrócił się również pismem (niedatowanym) do ministra sprawiedliwości w Warszawie z zapytaniem, co ma zrobić z przedmiotami ze złota, rublami i dolarami pochodzącymi z rozkopywania obozu, a nieprzedstawiającymi istotnych dowodów rzeczowych. Informował przy tym, że ich wartość rynkowa wynosi 250–350 tys. zł i kosztowności te są zdeponowane od 28 września 1945 r. w kasie Sądu Okręgowego w Łodzi w paczkach o numerach 128 i 129, z zastrzeżeniem, że mogą być wydane tylko do jego rąk[66]. Przedmioty opisano w protokole oględzin[67].

Ostatni materiał włączony do akt postępowania prowadzonego przez sędziego Władysława Bednarza to odpowiedź Powiatowej Komendy Milicji Obywatelskiej w Brzezinach z 29 lipca 1946 r. na ankietę dotyczącą losów Żydów z Brzezin[68]. Następne karty z początku 1947 r. dotyczą 4748 par obuwia pochodzącego rzekomo z obozu straceń w Chełmnie i zmagazynowanego w Kole, które włączył do akt już podprokurator Sądu Okręgowego w Łodzi Julian Leszczyński[69].

Od 17 grudnia do 31 grudnia 1945 r. sędzia Bednarz przebywał na zaległym urlopie wypoczynkowym. W jego zastępstwie dochodzenie prowadziła Sabina Krzyżanowska[70].

7 stycznia 1946 r. Bednarz z uwagi na toczące się procesy zbrodniarzy hitlerowskich postanowił ujawnić materiały zebrane w śledztwie III S 13/45

---

[64] AIPN, GK 165/271, t. 7, Pismo sędziego śledczego do Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Koninie, k. 655. Komenda Powiatowa MO w Koninie odpowiedziała na nie 2 I 1946 r.; *ibidem*, t. 8, Sprawozdanie: „Sprawa ustalenia z wyjaśnieniem o Żydach”, k. 792–793.

[65] *Ibidem*, t. 7, Pisma sędziego śledczego do komend powiatowych Milicji Obywatelskiej, k. 652–689.

[66] *Ibidem*, t. 7, Pismo sędziego śledczego do ministra sprawiedliwości w Warszawie, k. 618; *ibidem*, t. 5, Pismo sędziego śledczego do Kasy Sądu Okręgowego w Łodzi, 7 XI 1945 r., k. 409; *ibidem*, t. 4, Spisy przedmiotów zdeponowanych w Kasie Sądu Okręgowego w Łodzi, k. 381–382.

[67] *Ibidem*, t. 4, Protokoły oględzin, 20 X 1945 r., k. 388–389; *ibidem*, t. 9, Protokół komisyjnego otwarcia depozytu 20 I 1960 r., k. 901–902; zob. Montague, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady…*, s. 283.

[68] AIPN, GK 165/271, t. 9, Pismo komendanta powiatowego MO w Brzezinach chor. F. Filochowskiego do sędziego okręgowego śledczego III Rejonu Sądu Okręgowego w Łodzi wraz z aktami dochodzenia, 29 VII 1946 r., k. 880–894.

[69] *Ibidem*, Korespondencja pomiędzy starostą powiatowym kolskim a prokuratorem Julianem Leszczyńskim od 17 I do 8 IV 1947 r. dotycząca zmagazynowanych 4748 par starego obuwia, k. 895–899.

[70] MS, AZ, WKB, Dokumentacja dotycząca urlopu Władysława Bednarza, k. 320–322.

w sprawie niemieckiego obozu zagłady w Chełmnie. W tym samym dniu wygłosił również referat dotyczący tego obozu w Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce w Łodzi, do którego dołączył odpisy i wyciągi protokołów przesłuchania świadków: Michała Podchlebnika, Andrzeja Miszczaka, Rozalii Peham, Mordki vel Mieczysława Żurawskiego oraz protokół przesłuchania podejrzanego Brunona Israela, fotografie z Chełmna i inne dokumenty[71].

Referat ten Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce opublikowała w formie książki i w wersji skróconej w tomie pierwszym swego biuletynu pt. *Obóz straceń w Chełmnie nad Nerem*[72]. Ten pierwszy numer biuletynu został wydany także w językach angielskim i francuskim. Jego egzemplarze dostarczono uczestnikom procesu w Norymberdze[73].

Na początku 1946 r. sędzia Bednarz przerwał prowadzenie śledztwa w sprawie obozu straceń w Chełmnie, a 30 stycznia został wezwany do Warszawy. Minister sprawiedliwości na okres od 31 stycznia do 20 listopada 1946 r. delegował go do Polskiej Misji Wojskowej dla Spraw Zbrodni Wojennych w brytyjskiej strefie okupacyjnej[74]. Podczas pobytu w Niemczech Bednarz został dekretem Ministerstwa Sprawiedliwości mianowany na sędziego okręgowego śledczego w Łodzi[75]. Z dniem 4 lutego 1946 r. prezes Sądu Okręgowego w Łodzi Stanisław Piliczewski zwolnił go z zajęć służbowych na czas trwania misji, a zastępstwo powierzył asesorowi sądowemu Sabinie Krzyżanowskiej, która objęła kierownictwo nad dalszym dochodzeniem[76]. Już 29 marca 1947 r. zapadła decyzja o zawieszeniu śledztwa[77]. Miała ona obowiązywać do czasu zatrzymania oraz ekstradycji do Polski sprawców odpowiedzialnych za zbrodnie w Kulmhof.

Prowadzone przez sędziego Bednarza dochodzenie należy ocenić jako rzetelne i wyczerpujące. Bednarz i jego współpracownicy zebrali liczne dowody zbrodni popełnionych w Kulmhof: odtworzono przebieg deportacji oraz masowego zabijania w samochodach-komorach gazowych; zabezpieczono przedmioty należące do ofiar; wykonano pierwsze po wojnie prace archeologiczne zarówno obok spichlerza oraz w ruinach pałacu w Chełmnie, jak i na terenie cmentarzy-

[71] AIPN, GK 165/271, t. 9, Postanowienie, 7 I 1946 r., k. 871.

[72] Władysław Bednarz, *Obóz straceń w Chełmnie nad Nerem*, Warszawa: PIW, 1946, s. 74; *idem*, *Obóz zagłady – Chełmno*, „Biuletyn GKBZNwP" 1946, t. 1, s. 147–161; *Świadectwa Zagłady*…, s. 10; Montague, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, s. 12.

[73] *Badanie i ściganie zbrodni hitlerowskich…*, s. 9.

[74] MS, AZ, WKB, Zaświadczenie wiceprokuratora Z. Grabca z Biura Kadr i Szkolenia, 23 XII 1971 r., k. 4; *ibidem*, Pismo dyrektora Biura do Władysława Bednarza, 30 I 1946 r., k. 98; *ibidem*, Pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Ambasady Brytyjskiej w Warszawie, 11 X 1946 r., k. 99.

[75] *Ibidem*, Pismo dyrektora Biura Osobowego Ministerstwa Sprawiedliwości do prezesa Sądu Apelacyjnego w Warszawie z tymczasową siedzibą w Łodzi, 12 II 1946 r., k. 96; *ibidem*, Dekret nominacyjny, k. 97.

[76] *Ibidem*, Pismo prezesa Stanisława Piliczewskiego do Władysława Bednarza, 4 II 1946 r., k. 327.

[77] *Świadectwa Zagłady*…, s. 347.

ska w Lesie Rzuchowskim; przeprowadzono wizje lokalne; wykonano i zabezpieczono kilkaset zdjęć; znaleziono też część dokumentacji dotyczącej działalności obozu. Podczas dochodzenia przesłuchano 219 świadków. Pierwszego już 9 czerwca 1945 r., ostatniego 2 kwietnia 1946 r. Z tego grona 178 osobiście przesłuchał (od 9 czerwca do 29 października 1945 r.) sędzia Władysław Bednarz. Przeprowadzone przez niego przesłuchania można zestawić pod względem jakości z protokołami sporządzanymi przez sędziego śledczego Jana Sehna w sprawie funkcjonowania obozu zagłady Auschwitz-Birkenau[78]. Są wnikliwe i merytoryczne. Przeważają wśród nich czytelne maszynopisy. Rzadko zdarzają się w nich skreślenia lub uzupełnienia. Z tego też zapewne powodu wystawiano sędziemu Bednarzowi wręcz wzorcowe opinie służbowe. Przykładem może być pismo z sierpnia 1945 r. podpisane przez wiceprezesa Sądu Apelacyjnego w Warszawie Kazimierza Giedroycia: „Ob. Bednarz jest wybitnie uzdolniony do pełnienia czynności sędziego okręgowego śledczego. Pracowity, inteligentny. Z uwagi na swe kwalifikacje był delegowany do zbadania zbrodni niemieckich na miejscu straceń w Chełmnie"[79]. Osobiście o tym okresie swojej kariery w życiorysie z 27 kwietnia 1950 r. sam Bednarz pisał: „Po wojnie zgłosiłem się niezwłocznie do pracy w sądownictwie […]. Byłem w tym czasie sędzią śledczym w Łodzi. Na tym stanowisku przeprowadziłem śledztwo w sprawie Niemieckiego Obozu Straceń w Chełmnie nad Nerem. Materiał zebrany w toku śledztwa został zaliczony do materiału dowodowego w Procesie Norymberskim"[80].

Ponadto 6 lipca 1946 r. minister sprawiedliwości złożył wniosek odznaczeniowy, a Prezydium KRN uchwałą z 19 lipca 1946 r. odznaczyło sędziego Bednarza Złotym Krzyżem Zasługi, który delegat Ministerstwa Sprawiedliwości wręczył mu 12 stycznia 1947 r. w gmachu Sądu Okręgowego w Łodzi[81].

Akta śledztwa w sprawie obozu straceń w Chełmnie nad Nerem zgromadzono w 9 tomach zawierających 899 kart. Nazywane są one popularnie „dochodzeniem Bednarza" i znajdują się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie pod sygnaturą GK 165/271.

---

[78] W latach 1945–1946 Jan Sehn jako sędzia śledczy oraz członek Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce opracowywał i przygotował m.in. akt oskarżenia przeciwko byłemu komendantowi obozu Auschwitz-Birkenau Rudolfowi Hössowi. Więcej na ten temat w aktach toczącego się nadal śledztwa prowadzonego przez Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN w Krakowie o sygn. S 78.2011.Zn oraz w: *Wspomnienia Rudolfa Hoessa – komendanta obozu oświęcimskiego*, oprac. wstęp i przypisy dr Jan Sehn, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1960, s. 5–36.

[79] MS, AZ, WKB, Pismo wiceprezesa Sądu Apelacyjnego Kazimierza Giedroycia do ministra sprawiedliwości, 28 VIII 1945 r., k. 89–90; *ibidem*, Zaświadczenie Ministerstwa Sprawiedliwości, 9 IV 1938 r., k. 282.

[80] *Ibidem*, Życiorys, 22 II 1950 r., k. 34.

[81] *Ibidem*, Wniosek odznaczeniowy podsekretarza stanu Chajna Leona, 6 VII 1946 r., k. 106; Notatka, k. 116; Pismo prokuratora Stefana Szydłowskiego do Władysława Bednarza, 28 XII 1946 r., k. 155.

Efekty jego pracy w śledztwie prowadzonym w sprawie funkcjonowania obozu w Chełmnie nad Nerem okazały się przydatne na wiele sposobów. Z punktu widzenia historycznego należy podkreślić wykorzystanie ustaleń „dochodzenia Bednarza" w procesie norymberskim.

27 marca 1946 r., 69. dnia rozprawy, referując część dotyczącą tajnych ośrodków eksterminacyjnych, przytoczono trzy fragmenty zeznania okręgowego sędziego śledczego w Łodzi Władysława Bednarza złożonego przed Główną Komisją Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce, które dotyczyło drugiego po Treblince takiego obozu zagłady, we wsi Chełmno. Pierwszy fragment dotyczył opisu samego obozu. Drugi – metody eksterminacji. Trzeci – liczby ludzi wymordowanych w Chełmnie. Zeznanie to stanowiło oficjalny załącznik do sprawozdania rządu polskiego, złożone jako dowód „ZSRR – 93".

30 sierpnia 1946 r., 215. dnia rozprawy, główny oskarżyciel radziecki gen. por. Roman Rudenko, charakteryzując działalność i znaczenie Gestapo, wykorzystał materiał dotyczący zakonspirowanego obozu zagłady w Chełmnie, podległego bezpośrednio szefowi „Gestapo w Łodzi Braunfischowi" (właśc. obersturmbannführerowi SS Ottonowi Bradfischowi)[82].

Ustalenia Bednarza przyczyniły się także do skazania w Polsce trzech członków załogi obozu w Chełmnie – Waltera Pillera[83], Hermanna Gielowa[84] i Brunona Israela[85]. Wnioski z prowadzonego przez siebie dochodzenia Bednarz

[82] Tadeusz Cyprian, Jerzy Sawicki, *Sprawy polskie w Procesie Norymberskim*, Poznań: Instytut Zachodni, 1956, s. 294, 298–299, 694.

[83] Walter Piller, ur. 14 XII 1902 r. w Berlinie. Z zawodu tokarz. Od 1924 r. służył w policji. W 1938 r. przeszedł do Gestapo. W 1939 r. członek Einsatzkommando 1/VI i Einsatzkommando 11. W grudniu 1939 r. został przydzielony do Gestapo (Stapostelle) w Inowrocławiu (Hohensalza). Od 1 XI 1943 r. w Łodzi (Watterkommando). Zastępca komendanta obozu Kulmhof od maja 1944 do stycznia 1945 r. (druga faza). W połowie lutego 1945 r. został ranny podczas walk o Poznań. Wzięty do niewoli przez Armię Czerwoną 23 II 1945 r. Po deportacji do Polski 1 lipca 1948 r. został skazany przez Sąd Okręgowy w Łodzi na karę śmierci. Wyrok wykonano 19 I 1949 r. (AIPN, GK 261/29 [akta SO w Łodzi, sygn. VII K. 3143/48], Walter Piller, Protokół badania jeńca wojennego z 4 V 1946 r., k. 73–74; AIPN, GK 165/271, t. 1, k. 53, 81–82, t. 2, k. 134, 164, 166, 176; *Świadectwa Zagłady*…, s. 606–607).

[84] Hermann Gielow, ur. 8 X 1892 r. w Berlinie. Z zawodu ślusarz. W 1942 r. powołany do niemieckiej armii w stopniu kaprala do oddziału samochodowego. Po krótkim zwolnieniu (sierpień) już we wrześniu 1943 r. skierowany do Gestapo w Poznaniu i zatrudniony jako kierowca. W obozie Kulmhof od maja 1944 r. Był tam m.in. szoferem samochodów śmierci, tzw. Sonderwagen. Po wyzwoleniu Kulmhof brał udział w walkach o Poznań. Trafił do niewoli. W lipcu 1945 r. wydany przez władze radzieckie polskiemu wymiarowi sprawiedliwości. Skazany na śmierć przez Sąd Apelacyjny w Poznaniu 16 V 1950 r. Kara została utrzymana przez Sąd Najwyższy. Prezydent nie skorzystał z prawa łaski. Wyrok wykonano 6 VI 1951 r. (Montague, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, s. 236–237, 256–258, 305–306).

[85] Bruno Israel, ur. 30 III 1906 r. w Łodzi, zm. 17 IV 1968 r. w Mindelheim. Przed wybuchem wojny pracował jako farbiarz w firmie Leber i Lewandowski. W 1940 r. podpisał volkslistę. Rok później został członkiem formacji pomocniczej Hilfspolizei (Hipo). W 1943 r. wcielony do żandarmerii w stopniu wachtmeistra. W Kulmhof awansował na oberwachtmeistra i słu-

zaprezentował również osobiście, m.in. składając 26 kwietnia 1947 r. zeznania przed Najwyższym Trybunałem Narodowym w procesie Hansa Biebowa[86]. Opublikowane w „Biuletynie GKBZN w Polsce" ustalenia Bednarza dotyczące niemieckiego ośrodka zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem 25 czerwca 1946 r. włączono w poczet dowodów NTN w procesie Arthura Greisera[87].

Akta prowadzonej przez niego sprawy zostały wykorzystane w procesach toczących się w Republice Federalnej Niemiec w latach 1962–1965. W ich wyniku Gustaw Laabs (kierowca samochodów-komór gazowych) został skazany na karę 15 lat pozbawienia wolności, Walter Burmeister (kierowca komendantów obozu Herberta Langego i Hansa Bothmanna) na 13 lat więzienia, Alois Häfele (szef Hauskommando) na 15 lat pozbawienia wolności (w apelacji wyrok zmniejszono do lat 13), Kurt Möbius – 8 lat, Karl Heinl – 7 lat, Ernst Burmeister na 3,5 roku pozbawienia wolności (choć oskarżenie wycofano ze względu na zły stan zdrowia skazanego), a Gustav Fiedler na 13 miesięcy i 2 tygodnie pozbawienia wolności. Sąd odstąpił od wymierzenia kary wobec Waltera Bocka, Antona Mehringa, Aleksandra Steinkego, Friedricha Maderholza, Wilhelma Heukelbacha i Wilhelma Schultego.

Ostatnim sądowym akordem związanym z funkcjonowaniem obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem był proces członka Sonderkommando Kulmohof Henryka Mani przed Sądem Okręgowym w Poznaniu Wydział Zamiejscowy w Koninie. 6 lipca 2001 r. Mania jako ostatni Polak został skazany za współudział w zbrodni Holokaustu na karę 8 lat pozbawienia wolności. Wyrok podtrzymał Sąd Apelacyjny w Poznaniu, Sąd Najwyższy nie uwzględnił kasacji obrońcy skazanego[88]. Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski nie skorzystał z prawa łaski.

Mało znanym aspektem wykorzystania akt z „dochodzenia Bednarza" jest twórczość Zofii Nałkowskiej. Część opowiadań dotyczących okresu okupacji

---

żył tam podczas drugiej fazy funkcjonowania obozu (lipiec–sierpień 1944 – styczeń 1945 r.). Aresztowany 27 VII 1945 r. (AIPN, GK 209/1237 [K. spec. 558/46]). 2 VIII 1946 r. został skazany przez Specjalny Sąd Karny w Warszawie z siedzibą w Łodzi na karę śmierci. Prezydent Krajowej Rady Narodowej Bolesław Bierut 3 IX 1946 r. ułaskawił go, zmieniając wyrok na dożywocie. W październiku 1958 r. Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy orzekł warunkowe przedterminowe zwolnienie na okres 5 lat. Israel opuścił więzienie 12 XII 1958 r. Ponad miesiąc później, 27 I 1959 r., wyjechał z Łodzi i wyemigrował do Niemiec. Do więzienia już nie wrócił (Montague, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, s. 350–351; *Świadectwa Zagłady*…, s. 70; Pawlicki, „Procesy osób oskarżonych o popełnienie zbrodni nazistowskich w tzw. Kraju Warty…", t. 1, s. 250–251, t. 2, s. 913–914. Akta Specjalnego Sądu Karnego w Warszawie z siedzibą w Łodzi przeciwko Brunonowi Israelowi; Standesamt Mindelheim [Urząd Stanu Cywilnego w Mindelheim]: karta meldunkowa [Einwohnermeldekartei für Bruno Israel] oraz karta zgonu nr 86 [Todesbescheinigung Nr. 86]).

[86] Jerzy Lewiński, *Proces Hansa Biebowa*, Warszawa: PRS, 1999, s. 173–193.

[87] *Proces Artura Greisera…*, s. 104–107, 151.

[88] Piotr Litka, Grzegorz Pawlikowski, *Henryk Mania – ostatni Polak skazany za współudział w zbrodni Holocaustu* [w:] *Zjawisko ludobójstwa w XX i XXI wieku*, red. Mira Malczyńska-Biały, Grzegorz Pawlikowski, Krzysztof Żarna, Rzeszów: Wydawnictwo UR, 2016, s. 125–137.

nawiązuje do jej działalności w Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce. W ten sposób powstały *Medaliony*. Opowiadanie dotyczące Chełmna nad Nerem pt. *Człowiek jest mocny* opublikowano pierwotnie w dodatku niedzielnym do – będącej organem Komitetu Centralnego PPR – gazety „Głos Ludu" w numerze z 24 grudnia 1945 r. Do przygotowania tego opowiadania Nałkowska wykorzystała protokół zeznań Michała Podchlebnika z 9 czerwca 1945 r., przy czym występuje on w tekście jako Michał P. Narracja opowiadania to z jednej strony migawkowy zapis wrażeń z jej pobytu w Chełmnie w maju 1945 r. i przytoczonych niemal dosłownie obszernych fragmentów urzędowego zapisu protokołu przesłuchania świadka sporządzonego przez sędziego Bednarza i wiceprokuratora Leszczyńskiego[89].

Ustalenia sędziego Bednarza dotyczące obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem zaznaczyły się również w aspekcie międzynarodowym. Z angielskojęzycznej wersji opracowania „Obóz straceń w Chełmnie nad Nerem" korzystał Lord Russell of Liverpool, pisząc o obozie zagłady Kulmhof w książce *Pod biczem swastyki. Krótka historia hitlerowskich zbrodni wojennych*[90]. Książka ta mimo wielu wad i uproszczeń przyczyniła się do upowszechnienia w anglosaskim kręgu kulturowym wiedzy na temat Zagłady.

Z perspektywy czasu „dochodzenie Bednarza" można zatem określić przede wszystkim jako ważny dokument historyczny. Niezależnie od tego, że prowadzone przez niego śledztwo zawieszono, poczynione wówczas ustalenia należy oceniać bardzo wysoko z uwagi na ich wykorzystanie podczas innych procesów zbrodniarzy nazistowskich.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Zbiór materiałów dotyczących zbrodni hitlerowskich w Polsce

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN)

Główna Komisja

Archiwum prywatne rodziny Leszczyńskich

Wspomnienia – Władysław Leszczyński

Archiwum Uczelniane Uniwersytetu Warszawskiego (AUUW)

Teczka personalna Władysława Bednarza
Teczka personalna Symchy Bronowskiego
Teczka personalna Sabiny Krzyżanowskiej
Teczka personalna Idela (Juliana) Leszczyńskiego

[89] Piotr Litka, Grzegorz Pawlikowski, *Śledztwo Nałkowskiej*, „Tygodnik Powszechny" 2017, nr 23, s. 52–55.

[90] Edward Russel, *Pod biczem swastyki. Krótka historia hitlerowskich zbrodni wojennych*, tłum. Stanisław A. Majewski, Warszawa: Czytelnik, 1959, s. 308.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH)
301, Relacje Żydów Ocalałych z Zagłady
302, Pamiętniki Żydów Ocalałych z Zagłady

Ministerstwo Sprawiedliwości (MS)
Archiwum Zakładowe

Muzeum Literatury w Warszawie
Archiwum Zofii Nałkowskiej

Zbiory Patricka Montague
Raport mjr. W. Riabcewa, 15 II 1945 r.

Źródła publikowane, wspomnienia

Domżał Teofan M., *Między Nerem a Wartą. Moje tam powroty*, Uniejów: Wydawnictwo Słowa i Myśli, 2014.

Domżał Teofan, „Ojciec Józef Domżał – życiorys", mps (kopia w zbiorach autorów).

Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce i jej oddziały terenowe w 1945 roku. Wybór dokumentów, red. Mieczysław Motas, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej, 1995.

Mówią świadkowie Chełmna, red. Łucja Pawlicka-Nowak, Konin–Łódź: Oficyna Bibliofilów, 2004.

Proces Artura Greisera przed Najwyższym Trybunałem Narodowym, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce, 1946.

Świadectwa Zagłady. Obóz w Chełmnie nad Nerem. Getto wiejskie Czachulec. Wybór dokumentów, red. Łucja Pawlicka-Nowak, Jolanta Adamska, Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej, 2014.

Waldman Jakub, Opis tragedii chełmińskiej, Turek 23 maja 1945 [w:] *Dokumenty i materiały do dziejów okupacji niemieckiej w Polsce*, red. Józef Kermisz, Warszawa–Łódź–Kraków: CŻKH, 1946, t. 2, cz. 1.

Wspomnienia Rudolfa Hoessa – komendanta obozu oświęcimskiego, oprac. wstęp i przypisy dr Jan Sehn, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1960.

Literatura przedmiotu

40 lat działalności Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej w rejonie kolskim 1946–1986, red. Lucjan Dzikowski, Koło: Rejonowy Sztab ORMO, 1986.

Badanie i ściganie zbrodni hitlerowskich 1944–1974, red. Czesław Pilichowski, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, 1975.

Bednarz Władysław, *Obóz straceń w Chełmnie nad Nerem*, Warszawa: PIW, 1946.

Bednarz Władysław, *Obóz zagłady – Chełmno*, „Biuletyn GKBZNwP" 1946, t. 1.

Biegański Zdzisław, *Kara śmierci w orzecznictwie Specjalnych Sądów Karnych w Polsce (1944–1946)*, „Echa Przeszłości" 2004, t. 5.

„Biuletyn GKBZHwP" 1948, t. 3.

„Biuletyn GKBZHwP" 1960, t. 13.

Cyprian Tadeusz, Sawicki Jerzy, *Sprawy polskie w Procesie Norymberskim*, Poznań: Instytut Zachodni, 1956.

Jasiński Łukasz, *Sprawiedliwość i polityka. Działalność Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich/Hitlerowskich w Polsce 1945–1989*, „Dzieje Najnowsze" 2018, nr 1.

Józef Władysław Bednarz [w:] Jan Bohdan Gliński, *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*, t. 1, Wrocław: Naczelna Izba Lekarska, 1997.

Lewiński Jerzy, *Proces Hansa Biebowa*, Warszawa: PRS, 1999.

Litka Piotr, Lorek Zdzisław, Pawlikowski Grzegorz, *Śledztwo Juliana Leszczyńskiego*, „Tygodnik Powszechny" 2018, nr 5.

Litka Piotr, Lorek Zdzisław, Pawlikowski Grzegorz, *Władysław Bednarz – badacz i „łowca" nazistów* [w:] *Naruszenia praw człowieka*, red. Mira Malczyńska-Biały, Krzysztof Żarna, Rzeszów: Wydawnictwo UR, 2018.

Litka Piotr, Pawlikowski Grzegorz, *Henryk Mania – ostatni Polak skazany za współudział w zbrodni Holocaustu* [w:] *Zjawisko ludobójstwa w XX i XXI wieku*, red. Mira Malczyńska-Biały, Grzegorz Pawlikowski, Krzysztof Żarna, Rzeszów: Wydawnictwo UR, 2016.

Litka Piotr, Pawlikowski Grzegorz, *Śledztwo Nałkowskiej*, „Tygodnik Powszechny" 2017, nr 23.

Lorek Zdzisław, *Źródła archeologiczne do badań dziejów byłego niemieckiego ośrodka zagłady – „Kulmhof" w Chełmnie nad Nerem*, „Rocznik Kolski" 2017, nr 10.

Montague Patrick, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, tłum. Tomasz S. Gałązka, Wołowiec: Czarne, 2014.

Nasierowski Tadeusz, *Józef Bednarz – psychiatra z „Dziejów jednego pocisku"* [w:] *Andrzej Strug. Dzieło i czasy*, red. Anna Kargol, Warszawa: Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego i Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2014.

Pawlicka-Nowak Łucja, *Stanisław Rubach (1897–1969)*, „Konińskie Zeszyty Muzealne" 2010, nr 6.

Pawlicka-Nowak Łucja, „Ośrodek Zagłady w Chełmnie nad Nerem (Kulmhof)", Konin 2010, mps (w zbiorach Zdzisława Lorka).

Pawlicki Artur, „Procesy osób oskarżonych o popełnienie zbrodni nazistowskich w tzw. Kraju Warty przed polskimi sądami specjalnymi w latach 1945–1946", dysertacja doktorska, UAM, t. 1–2, Poznań 2014, mps (Biblioteka UAM).

Romanowski Kazimierz, *Wspomnienie o doktorze Józefie Bednarzu*, „Psychiatria Polska" 1981, t. 15, nr 3.

Russel Edward, *Pod biczem swastyki. Krótka historia hitlerowskich zbrodni wojennych*, tłum. Stanisław A. Majewski, Warszawa: Czytelnik, 1959.

Serwański Edward, *Obóz zagłady w Chełmnie nad Nerem 1941–1945*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1964.

Sitarek Adam, *Otoczone drutem państwo. Struktura i funkcjonowanie administracji żydowskiej getta łódzkiego*, Łódź: IPN, 2015.

Zagłada chorych psychicznie w Polsce 1939–1945, red. Zdzisław Jaroszewski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.

Zbrodnie i sprawcy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii, red. Czesław Pilichowski, Warszawa: PWN, 1980.